

97) meâlindeki âyet o yıl nâzil olmuştur (Buhârî, "Hac", 1). Müslim'in rivayet ettiği Câbir b. Abdullah hadisinde yer alan, "Resûlullah -Medine'de- dokuz yıl haccetmeden bekledi; sonra onuncu senede Allah elçisinin hacca gideceğini halka ilân ettirdi" şeklindeki ifade de (Müslim, "Hac", 147) bu görüşü doğrulamaktadır. Bu son açıklamada da belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in İslâmî usullere uygun olarak bu farzı yerine getirmesi, Mekke'nin fetihini (8. yıl) değil yukarıdaki âyetin nüzûlünü takip eden hac mevsiminde yani 10. yılda vuku bulmuştur (bk. VEDÂ HACCI).

Haccın kökeninin Hz. İbrâhim'e dayanması ve uzun tarihî geçmişi sırasında içine ancak İslâm'ın gelişyle temizlenebilen çeşitli şirk unsurlarının karışması, bazı şarkiyatçıların ileri sürdüğü gibi bu ibadetin İslâm dışı tapınma âdetlerinin bir devamı olduğunu göstermez. Çünkü hac da namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak gibi son aşamasını İslâmiyet'in teşkil ettiği tevhid dininin bir farzasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İmân", 1, 2, "Hac", 1, 67, "Şalât", 10, "Cizye", 16, "Meğâzî", 66; Müslim, "İmân", 19-22, "Hac", 147, 412, 438; Tirmizî, "Hac", 6, "İmân", 3; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 6, 71-100; İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, s. 27-28, 39; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 120-121, 136-142, 199-203; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 178-181; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Melhas), I, 31-351; Fâkihî, *Aḥbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986-87, I, tür.yer.; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), IX, 166-167, 553, 613; a.mlf., *Câmi'ü'l-beyân*, IX, 240-241; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, I, 308-312; J. Henninger – H. Cazelles, "Pèlerinages dans l'ancien orient", *DBS*, VIII, 84; Şevki Dayf, *el-Aşrû'l-Câhili*, Kahire 1965, s. 92-95; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 347 vd.; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, s. 113-120; Muhammed Hamidullah, "İslâm'da Hac" (trc. M. Akif Aydın), *İTED*, VIII/1-4 (1984), s. 123-162; R. Firrestone, "Abraham's Association with the Meccan Sanctuary and the Pilgrimage in the Pre-Islamic and Early Islamic Periods", *Le Muséon*, CIV/3-4, Louvain 1991, s. 359-387; A. J. Wensinck – J. Jomier, "Hadjî", *EP* (İng.), III, 31-37; Th. Nöldeke, "Arabs (ancient)", *ERE*, I, 668.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

Hacla İlgili Fikhî Hükümler. Kur'an-ı Kerim, yoluna gücü yetenlerin hac görevini ifa etmesinin Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkı olduğunu belirtmekte (Âl-i İmrân 3/97), Hz. Peygamber de haccın İslâm'ın beş şartından birini teşkil ettiğini haber vermektedir (Buhârî, "İmân", 1, 2; Müslim, "İmân", 19-22; Tirmizî, "İmân", 3). Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Resûl-i Ekrem, Allah rızâsı için hacce-

den ve haccın belirli günlerinde cinsel ilişkiden, ayrıca günah sayılan davranışlardan sakınan kimsenin annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınmış olarak memleketine döneceğini söylemiştir (Buhârî, "Muḥşar", 9-10; Müslim, "Hac", 438). Bir başka hadiste de şöyle denilmektedir: "Hac ile umreyi birbirine ekleyin. Çünkü bunlar körüğün demir, gümüş ve altının kirini gidermesi gibi fakirliği ve günahları giderir. Makbul bir haccın karşılığı ancak cennettir" (Tirmizî, "Hac", 2). Hac kadınlar için en güzel cihad kabul edilmiştir (Buhârî, "Cezâ'ü's-şayd", 26). Aşap döneminden zamanımıza kadar geçen süre içinde bütün âlimler, gücü yeten kimsenin ömründe bir defa hac yapmasının farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre hac ibadeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olan en kuvvetli farzlar-dan biridir.

İslâm dininin pratik hükümlerini, müslümanların ferdi davranış ve sosyal ilişkilerini "ibâdât", "muâmelât" ve "ukûbât" olarak üç başlık altında ele alan fıkıh kitaplarında hac namaz, oruç ve zekâtın sonra dördüncü sırada yer alır ve "Kitâbü'l-Hac" başlığı altında incelenir. Ancak hac ibadeti, genelde Hz. Peygamber'den ve aşaptan rivayet edilen nakîl delillere, özellikle de uyulama örneklerine dayandığından ve nesilden nesile bu şekilde aktararak devam ettiği için fakihler ve mezhepler arasındaki görüş farklılıkları, haccın ifa şeklinden ziyade bu ibadet içinde yer alan ve "menâsik" terimiyle ifade edilen çeşitli davranışların fikhî hükmü ve değeri konusunda yoğunlaşır. Buna göre haccın, kişiye farz oluş şartlarının gerçekleştiği yıl içinde hemen eda edilmesinin gerekip gerekmediği, yani haccı tehir etmenin câiz olup olmadığı, haccın farziyet, eda ve geçerlilik şartları, vâcip ve sünnetleri, ihlâllerin müeyyidesi gibi hususlarda kaynaklarda görüş farklılıkları yer almaktadır.

Ömründe bir defa hac yapan müslüman bu farzı yerine getirmiş olur. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, kendisine hac farz olan müslümanın bu ibadeti önündeki ilk hac mevsiminde eda etmesi gerektiği, bir sonraki yıla tehirinin günah olduğu, hatta bu ibadeti uzun süre geciktiren müslümanın şahitliğinin kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Çünkü bu fakihlere göre haccın bir defa tehiri büyük günah sayılmazsa da bunda ısrar edilmesi fısk* olarak değerlendirilir. Ayrıca farzların edasında ihtiyatlı davranılmalıdır; bunun gereği olarak hac he-

men yerine getirilmeli, hayatta kalınıp kalınmayacağı bilinmeyen daha sonraki bir yıla bırakılmamalıdır. İmam Şâfiî ile Hanefî imamlarından Muhammed ise ileride yerine getirmeye azmedilmesi ve eda imkânının elden çıkması gibi bir endişenin bulunmaması şartıyla haccın tehir edilebileceğini söylemişlerdir. Ancak bu ibadetin bir an önce ifa edilmesi sünnet sayılmış ve bu husus ihtiyata daha uygun görülmüştür.

Hac eda edilişi bakımından ifrad, temettu' ve kırân şeklinde üçe ayrılır. İfrad haccı, umre yapmaksızın sadece hac menâsikini yerine getirmek suretiyle ifa edilir. Temettu' haccında umre yapıldıktan sonra ihramdan çıkılır, ardından aynı dönemde tekrar hac için ihrama girilerek hac menâsiki eda edilir. Kırân haccında ise ihrama girerken hem umreye hem de hacca niyet edilir ve aynı ihramla her iki ibadet yerine getirilir. Bunların fazilet bakımından sıralanışı Hanefîler'e göre kırân, temettu', ifrad; Mâlikîler'e göre ifrad, kırân, temettu'; Şâfiîler'e göre -aynı yıl haccın arkasından umre yapmak şartıyla- ifrad, temettu', kırân; Hanbelîler'e göre ise temettu', ifrad, kırân şeklindedir. Bu görüş ayrılığının kaynağı, Hz. Peygamber'in yaptığı haccın eda şekli konusundaki rivayetlerin farklılığıdır. Bazı rivayetlerde onun ifrad haccına niyet ederek ihrama girdiği belirtilirken bazılarında temettu' veya kırân haccına niyet ettiği kaydedilir.

Haccın Şartları. Hacla ilgili şartlar, haccın farz olmasının, edasının ve sıhhatinin şartları olmak üzere üç grupta ele alınır. a) Bir kimseye haccın farz olması için onun müslüman, âkil, bâliğ ve hür olması, ayrıca hac görevini yapma imkânına sahip bulunması gerekir. Bu son şart, hac yolculuğuna çıkacak kişinin gidip dönüşü kadar, hem kendisinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kimselerin sosyal seviyelerine uygun biçimde geçimlerini sağlayacak malî güce ve hac için yeterli zamana sahip olması anlamına gelmektedir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihleri, Mekke civarında yaşayan müslümanların ulaşım masrafları göz önünde bulundurulmaksızın hac yükümlülüğü taşıdıklarını söylerler. Mâlikîler ise fazla zorluk çekmeden yürüyerek hacca gidebilecek kimseleri, dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar hac mükellefi kabul ederler. Ancak bu görüşün, seyahatlerin çok defa yürüyerek yapıldığı bir döneme ait olduğunu belirtmek gerekir.

b) Haccın edasının, yani bizzat mükellef tarafından ifa edilmesinin farz olması

için fıkıh kitaplarında şu şartlar öngörül-
müştür: 1. Sağlıklı olmak. Ebû Hanife'ye
ve Mâlik'e göre sağlıklı olmak hacın far-
ziyet şartlarındandır. Bu sebeple hacı biz-
zat eda edemeyecek derecede sürekli bir
hastalığa müptelâ olanlara ve yaşlılara
hac farz değildir, dolayısıyla yerlerine vekil
(bedel) göndermeleri de gerekmez.
Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve Muhammed
ile Şâfiî ve Hanbelî hukukçularına göre ise
hacın farziyet şartlarının gerçekleşmesi
halinde, fiilen hac yapmaya engel teşkil
edecek tarzda bir hastalığı veya sakatlığı
bulunanlarla yaşlıların da bu farzı yerine

getirmesi gerekli olduğundan bunlar yer-
lerine vekil göndermeli veya gönderilme-
sini vasiyet etmelidirler. İmam Mâlik'e gö-
re de bir kimse sakat olmakla birlikte baş-
kasının yardımıyla hac görevini yerine ge-
tirebilecek durumda ise kendisine hac farz
olup bu şekilde bir yardımla hac ibadeti-
ni bizzat yapmalıdır. 2. Yol güvenliğinin
bulunması. Hanefî ve Hanbelî mezheple-
rinde tercih edilen görüşe göre takip edi-
lecek yolun güvenli olması edanın şartları-
rındandır. Mâlikî ve Şâfiîler ise bunu hac-
cın farz oluşunun şartları arasında sayar-
lar. 3. Hacın yerine getirilmesinde ârızı

bir engelinin bulunmaması. Hacca git-
mek isteyen, hac mevsiminde tutuklu
olması veya yönetimin hacı yasaklaması
gibi. 4. Seferîlik hükümlerinin uygulan-
dığı bir mesafeyi katedecek kadınların
yanlarında kocalarının veya mahremlerin-
den bir erkeğin bulunması. Hanefî mez-
hebine göre bu imkâna sahip olmayan
kadınların hac yolculuğuna çıkmaları câiz
değildir. Şâfiî fakihleri, bu konuda yol gü-
venliğini esas aldıklarından kadınların ken-
di aralarında bunu sağlayacak şekilde bir
grup oluşturmalarını yeterli görürler. Bazı
âlimler, kadınlardan hiç olmazsa birinin
mahreminin yanında bulunmasını zaruri
görürse de mezhepte tercih edilen görüşe
göre buna da gerek yoktur (Remlî, III,
251). Bu mezhepte hâkim olan görüş, ka-
dınların güvenli bir grup oluşturabilmesi
için en az üç kişi olmaları gerektiği, bu sa-
yıya ulaşmamları halinde kendilerine hac-
cın edasının farz olmadığı yönündedir. Bu-
nunla birlikte iki kadının, hatta kendisini
güvenlik içinde hissediyorsa tek başına
bir kadının bile farz olan hac veya adak
hac için yola çıkması câiz görülmüş, an-
cak nâfile hacca izin verilmemiştir. Mâlikî
mezhebine göre de güvenli bir grup için-
de hacca gitme imkânı bulan kadına hac
farz olur. Kocasını veya mahremi yoksa, ya-
hut bunlar ücretle de olsa kendisiyle hac-
ca gitmekten kaçınırlarsa böyle bir grup-
la hacca gider. Grup içinde başka kadın-
ların bulunması şartı, ilk kaynaklarda açık
bir şekilde ifade edilmediği için tereddüt
konusu olmakla birlikte Muhammed b.
Ahmed ed-Desûkî, mezhepte esas alınan
görüşe göre bunun şart koşulmadığını
söyler (*Hâşiye*, II, 10). 5. Kocasından bo-
şanmış veya kocası ölmüş kadınların di-
nen evlerinde beklemeleri gerekli olan sü-
reyi (iddet) tamamlamış bulunmaları. Ha-
nefi mezhebinde tercih edilen görüşe gö-
re bu husus eda için şarttır. Diğer mez-
hepler bunu hacın farz oluşunun şart-
ları arasında sayarlar. Ayrıca Hanbelîler'e
göre kocası ölen kadınların iddeti hacın
farz oluşuna engelse de boşanma iddeti
engel değildir.

Bu şartları taşıyan her müslümanın biz-
zat hac yapması, bunlardan herhangi bi-
rine sahip olmayan kimselerin ise bedel
göndermeleri veya bedel gönderilmesini
vasiyet etmeleri gerekir (bk. BEDEL).

c) Hacın dinen sahih olabilmesi için şu
dört şartın gerçekleşmesi icap eder: 1.
Müslüman ve akıllı olmak. 2. Hac yapmak
niyetiyle ihrama girmek. Normal hayatta
helâl olan bazı fiiller ihramlı için yasak hale

Sultan
Mehmed
için
hazırlanan
hac
vekâletnâmesi
(TSMK, Hazine,
nr. 1812)

gelir. Kılık kıyafet, cinsî hayat ve avlanmayla ilgili olmak üzere üç grupta toplanabilen bu yasakların ihlâli, yasağın çeşidi-ne ve ihlâl ediliş tarzına göre değişen cezaları gerektirir. Bu cezalar kurban kesmek, sadaka vermek ve oruç tutmaktan ibarettir. Cinsî hayatla ilgili yasağın ihlâli bazı durumlarda haccin bozulmasına da sebep olur (bk. BEDENE; DEM; FİDYE; HEDY; İHRAM). 3. Haccin farzlarını özel vakitlerinde yerine getirmek; yani ihrama girme, vakfede bulunma ve ziyaret tavafı gibi hac menâsikinin her birini kendi hususi zamanında yapmak. 4. Haccin farzlarını belirlenmiş mekânlarda (vakfeyi Arafat sınırları içerisinde, tavafı Kâbe'nin etrafında) yapmak. Kendisine hac farz olmayan hür ve bâliğ bir müslüman bu şartları yerine getirerek hac yaparsa haccı ileride farz olabilecek asıl hac yerine geçer. Fakat henüz bâliğ olmamış çocuğun yapacağı hac

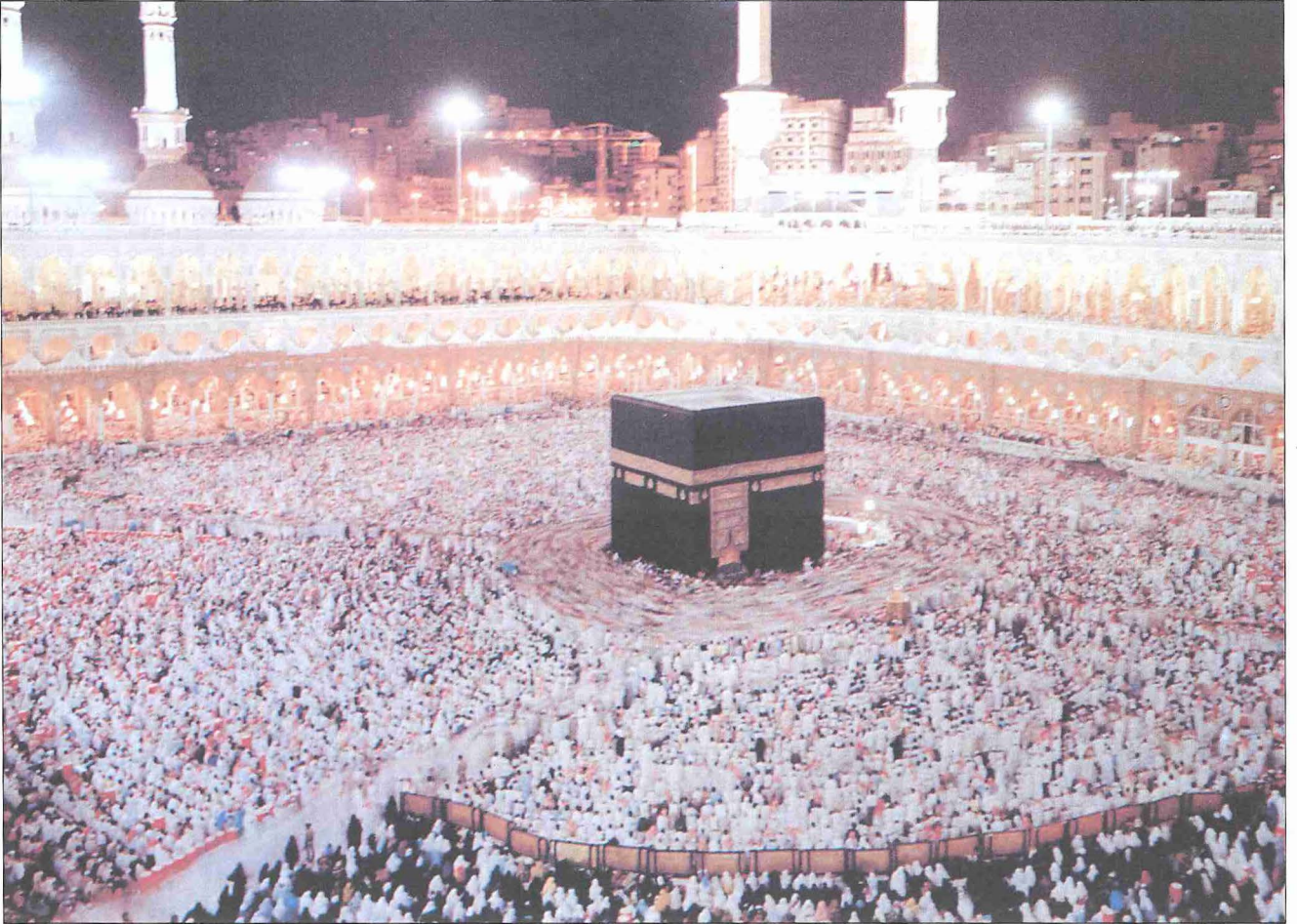
nâfile ibadet sayıldığından sonradan şartlar oluştuğu takdirde tekrar hacca gitmesi gerekir.

Haccin Farzları, Vâcileri ve Sünnetleri. Hanefîler'e göre haccin ihram, Arafat vakfesi ve ziyaret tavafı olmak üzere üç farzı vardır. Hac, bu farzların sıraya uygun olarak yerine getirilmesiyle eda edilir. Hanefî fakihleri bunlardan ihramı şart, diğerlerini rükün yani asî unsur olarak kabul ederler. İhrama girildikten sonra iki rükün eda edilmedikçe hac tamamlanmaz ve dolayısıyla ihramdan çıkılmaz. Buna göre Arafat'ta vakfenin zamanını geçiren kimse o yıl hac yapma imkânını kaybeder, daha sonra yarım bıraktığı haccını kazâ etmesi gerekir. Mâlikîler'e göre bu üç farz yanında sa'y de farzdır ve dördü birden haccin rükünlerini oluşturur. Şâfiî âlimleri, bu dört farza saçları kısaltmayı veya tıraş etmeyi, rükünleri yerine geti-

rirken bir kısmında sıraya uymayı da ilâve ederler. Yine bu âlimlere göre sıraya uyma hariç farzların hepsi rükündür. Sıranın da rükün olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi şart olduğunu söyleyenler de vardır. Hanbelîler'de ise değişik bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre haccin rükünleri Arafat'ta vakfe ve ziyaret tavafından ibaretken bir diğerine göre ihram da rükünler arasında yer alır. Başka bir görüş bunlara sa'y'i de ilâve eder ve rükünleri dörde çıkarır.

Haccin vâcip sayılan birtakım menâsiki daha vardır ki bunların terkinden dolayı hac geçersiz olmaz. Ancak meşrû bir mazeret yokken terkedilen her vâcip için kefâret ödenmesi gerekir. Meşrû mazeretler yaşlılık, aşırı zayıflık, bayılma ve kadınlara ait bazı haller gibi beşerî gücün sınırlarını aşan engellerdir. Hanefî mezhebine göre haccin vâciplerinden bazıları şun-

Tavaftan bir görünüş

lardır: 1. Mekke'ye gelişt istikametlerine göre belirlenen yerlerde (mîkât) veya buralara gelmeden önce ihrama girmek. 2. Safâ ile Merve arasında sa'y etmek. 3. Arafat'tan Müzdelife'ye hac emîrinden sonra hareket etmek. 4. Müzdelife'de vakfede bulunmak. 5. Arefe günü akşam ve yatsı namazlarını Müzdelife'de yatsı namazının vaktinde cemederek kılmak. 6. Cemrelere taş atmak (şeytan taşlamak). 7. İhramdan çıkmak için saçları tıraş etmek veya kısaltmak. 8. Mekkeli olmayan veya Mekkeli hükmünde sayılmayanların vedâ tavafi yapmaları. Ayrıca Arafat vakfesiyle ziyaret tavafinin ve yukarıda sayılan bazı vâciplerin uygulanışıyla ilgili birtakım vâcipler daha vardır ki Ali el-Kârî bunların tamamının otuz beş olduğunu söyler (*el-Meslekü'l-mütekkassîf*, s. 24-25). Mâlikîler, haccin terkedilmesi ceza kurbanı (*hedy**) gerektiren fiillerini "vâcib" (Desûkî, II, 21), "es-sünenü'l-vâcibe" (İbn Cüzey, s. 134) ve "es-sünenü'l-müekkede" (İbn Ferhûn, II, 381) gibi terimlerle ifade ederler. Bunlar mîkâtta ihrama girmek, tavâf-ı kudûm, Müzdelife'de geceleme,

cemrelere taş atmak ve taş atılan günlerin gecesini Mina'da geçirmek, ihramdan çıkmak için saçları kesmek yahut kısaltmak ve bunların uygulamasına yönelik bazı hususlardır. Genelde her iki terimi aynı anlamda kullandıklarından farz-vâcip ayırımı yapmayan Şâfiîler ise hac konusunda vâcip terimine farklı bir anlam yüklerler (Büceyrimî, II, 382). Onlara göre haccın aslî vâcipleri, hac mevsimi içinde ve mîkâtta ihrama girmek, şeytan taşlamak, Müzdelife'de geceleme, teşrîk* günlerinde geceyi Mina'da geçirmek, vedâ tavafi yapmaktır. Hanbelî mezhebine göre de haccın vâcipleri mîkâtta ihrama girmek, Arafat vakfesini güneş batımına kadar devam ettirmek, Müzdelife'de geceleme, teşrîk günlerinin gecesini Mina'da geçirmek, şeytan taşlamak, ihramdan çıkarken saç kesmek veya kısaltmak, vedâ tavafi yapmaktan ibarettir. Bunların dışında haccın, menâsikinin edası esnasında yerine getirilmesi gereken fer'î vâcipleri de vardır. Bunlar ihramın, tavafın, sa'yin, Arafat'ta vakfede bulunmanın vâcipleriyle Müzdelife'de ve Mi-

na'daki vâcipler şeklinde özetlenebilir.

Yapılması sevap olmakla birlikte terkedilmesi herhangi bir cezayı gerektirmeyen hacla ilgili birtakım menâsik daha vardır. Sünnet kabul edilen bu menâsikin eda edilmesi hac ibadetinin kâmil bir şekilde yerine getirilmesini sağlar. Haccın aslî sünnetleri şunlardır: 1. Kudûm tavafi. Mekke dışından gelenlerin zaman geçirmeden Kâbe'yi tavaf etmeleri Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre sünnettir. Mâlikîler ise bu tavafı vâcip kabul ederler. 2. Hac hutbeleri. Hac ibadeti esnasında hacılara yapacakları ibadetler hakkında bilgi vermek amacıyla hutbe okunur. Zilhicce ayının yedinci günü Mekke'de Harem-i şerif'te okunan ilk hutbede haccın hükümleri hakkında, arefe günü Arafat'ta Nemîre Mescidi'nde ikinci ile cemedilerek kılınan öğle namazından önce cuma hutbesinde olduğu gibi iki bölüm halinde okunan ikinci hutbede bilhassa Arafat vakfesi ve onu takip eden menâsik hakkında, Hanefîler'e göre kurban bayramının ikinci günü, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise birinci günü öğle namazından sonra Mi-

Arafat'tan bir görünüş

na'da okunan üçüncü hutbede hacılara, cemrelere taş atma ve Mina'da geceleme hakkında bilgi verilir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre müstehap olan dördüncü hutbe bayramın üçüncü günü Mina'da öğle namazının ardından okunur; bu hutbe hacıların bundan sonra yapacakları ibadetlere dairdir. 3. Arefeden bir gün önce, sabah namazından sonra Mina'ya gitmek ve geceyi orada geçirip arefe günü sabah namazı ile birlikte Mina'da beş vakit namaz kılmak. Bunun sünnet olduğunda bütün mezhepler görüş birliği içindedir. 4. Bayram gecesini Müzdelife'de geçirmek. 5. Bayram günlerinin gecelerini Mina'da geçirmek. Hanefîler'e göre sünnet olan bu husus diğer üç mezhebe göre vâciptir ve mazeretsiz terkedilmesi halinde fidye ödenmesi gerekir. 6. Tahsîb. Hac menâsikinin eda edildiği son durak olan Mina'dan Mekke'ye dönüşte Muhasab (Ebtah) denilen vadide bir müddet dinlenerek öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmak Hanefîler'e göre sünnet, diğer mezheplere göre müstehaptır.

Bunlardan başka hac menâsikinin edasına bağlı birtakım fer'î sünnetler de vardır. Bunlar ihramın, tavafın, sa'yin sünnetleri, Arafat ve vakfesinin, Müzdelife ve vakfesinin sünnetleri, Mina'nın ve şeytan taşlamanın sünnetleri, zemzemle ilgili sünnetler şeklinde gruplandırılabilir.

Hacc-ı Ekber. "Daha büyük, en büyük hac" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "hacc-ı ekber günü" (et-Tevbe 9/3) ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Aralarında Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerin de bulunduğu bazı âlimlere göre bundan maksat kurban kesme (bayram) günüdür (Buhârî, "Cizye", 16, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9/4; Aynî, XII, 247; İbn Hacer, XVII, 200). Hz. Peygamber'in Vedâ haccı sırasında bayram günü cemreler arasında durarak, "Bu hacc-ı ekber günüdür" dediği rivayet edilir (Buhârî, "Hac", 132; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 66; İbn Mâce, "Menâsik", 76). Öte yandan Hz. Ömer, Hz. Osman ve bir rivayete göre İbn Abbas gibi bazı âlimlerin hacc-ı ekber gü-

nünün arefe günü olduğunu söyledikleri kaydedilmektedir (İbn Atıyye, VIII, 128; Kurtubî, VIII, 68, 70). Üçüncü bir gruba göre hacc-ı ekber gününden maksat sadece bir gün olmayıp hac günlerinin tamamıdır. Nitekim Arapça'da *yevm* kelimesi "zaman" veya "günler" anlamında da kullanılmakta ve meselâ günlerce süren Sıffin Savaşı'na "yevmü Sıffin" denmektedir. Dördüncü bir görüşe göre ise hacc-ı ekber günü ziyaret tavafının yapıldığı gündür. Ziyaret tavafı genellikle bayramın birinci günü yapıldığına göre bu yorum birinci görüşle birleşir. Hacc-ı ekber gününden maksadın, Resûl-i Ekrem'in haccettiği gün olduğu şeklindeki görüşle "hacc-ı asgar"ın ifrad haccı, hacc-ı ekberin kırân haccı olduğu görüşü de pek isabetli görülmemiştir. Bütün bunların delillerinden ve ayrıntılarından şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Hacc-ı ekberden maksat mutlak haccdır, "ekber" sıfatı haccı umreden ayırmak için kullanılmıştır.

Diğer taraftan özellikle halk arasında, arefe günü cumaya rastlayan haccın hacc-ı

Müzdelife'den Mina'ya bir bakış

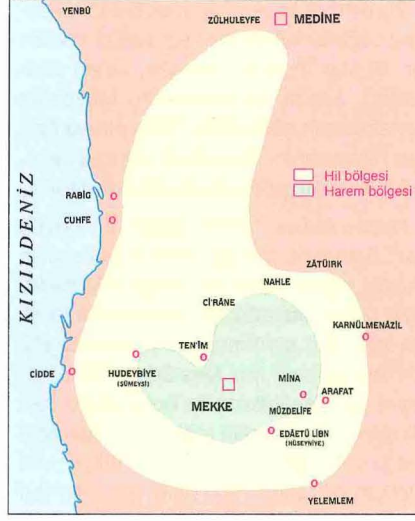

ekber olduğu şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Kaynaklarda böyle bir isimlendirmeye rastlanmamakla birlikte (Âlûsî, X, 47) bazı âlimler, arefe gününün diğer günlere göre bir üstünlük taşıdığı, o gün yapılan duanın daha faziletli olduğu şeklindeki rivayetlerle (*el-Muvaṭṭa'*, "Hac", 245-246; Tirmizî, "Da'avât", 122) cuma gününün faziletine dair rivayetlere (Buhârî, "Cum'a", 6, 19; Müslim, "Cum'a", 18, 26) ve Hz. Peygamber'in haccı sırasında arefe gününün cumaya rastlaması gibi sebeplere dayanarak iki mübarek günün bir araya geldiği böyle bir haccın daha makbul olacağını söylemişlerdir (İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 12-13; İbn Cemâa, I, 94). İbn Cemâa ayrıca, "Günlerin en faziletlisi cumaya rastlayan arefe günüdür; bu, cuma gününe denk gelmeyen yetmiş haccdan daha üstündür" (İbnü'l-Esrî, X, 168) meâlindeki bir hadisi de bu konuda delil gösterirken İbn Kayyim bu rivayetin aslı bulunmadığını belirtir.

Haccın Eda Edilişi. Fıkıh kitaplarında farz, vâcib, sünnet ve müstehaplarıyla, âdâb ve hikmetiyle ilgili olarak yer alan hüküm ve öneriler göz önünde tutulduğunda haccın, hazırlık ve yolculuk safhasından başlayarak çeşitli bölgeleri ziyarete ve oralarda belli şekil şartlarını ve ibadetleri yerine getirmeye kadar uzanan bir dizi fiilden oluştuğu görülür. Bütün bu fiillerin belli bir sıraya göre icra edilmesiyle hac ibadeti tam olarak yerine getirilmiş olur.

a) Hacca gidecek kişi bir taraftan gerekli hazırlıkları yaparken diğer taraftan günahlarına tövbe eder, üzerinde kul hakkı varsa bunların sahipleriyle görüşüp helâlleşir, borçlarını öder. Eş dost ve akrabaları ile vedalaşır; özellikle anne ve babasının rızasını alır. Yolda ve hac süresince kendine yetecek maddî imkânları hazırlar. Hac ibadetini usulüne uygun şekilde ifa edebilmesi için tecrübelerinden faydalanacağı kişilere başvurur, bu arada ilim adamlarından ve kitaplardan faydalanır.

b) Günümüzde hac için yola çıkanların bir kısmı doğrudan Mekke'ye, bir kısmı da önce Medine'ye, daha sonra Mekke'ye gitmektedir. Mekke'ye ihramsız girmediği için doğrudan buraya gidenlerin takip ettiği yola göre mîkât* olarak belirlenmiş yerlerde (Zülhuleyfe, Cuhfe, Zâtürk, Karnülmenâzil, Yelemlem) ihrama girmeleri gerekir. Evde ihrama girilebilirse de bu durumda hac yasaklarının o andan itibaren başlayacağı ve özellikle uzun yolculuklarda sıkıntıya düşülebileceği göz

Harem bölgesi ve ihrama girilen yerler

önünde bulundurulmalıdır. Uçakla yapılan yolculuklarda daha çok havaalanında hazırlanan mekânlarda, kara yoluyla yapılan haclarda ise mîkât mahallerinde, meselâ Türkiye'den gidenler Medine'de ihrama girmektedirler. Önce Medine'ye giden hacı adayları Mekke'ye hareket edebilecekleri zaman Medine'de veya en geç Medine çıkışına yakın Zülhuleyfe (Ebyârîali) denilen yerde ihrama girerler. İhrama girilmeden önce tırnaklar kesilir, saçlar kısaltılır, vücut temizliği yapılır ve gusledilir. Bundan sonra erkekler iki parçadan meydana gelen ve birine "îzâr", diğerine "ridâ" denilen bir örtü ile örtünürler. İzârı bellerine sararak vücudun alt kısmını, ridâyı da omuza alarak vücudun üst kısmını örterler. Ayaklarına da ayağı büyük ölçüde dışarıda bırakan ve ön tarafı kapalı olmayan terlik giyerler. Kadınlar ise bütün vücudu örten normal elbise giyerler. Ancak yüzlerini örtmemeleri gerektiği hususunda fakihler arasında görüş birliği vardır. Eldiven kullanmaları konusu ise ihtilâflıdır.

Bu hazırlıklardan sonra hacı adayı iki rek'at namaz kılar; ardından ifrad haccı yapacaksa hacca, temettu' haccı yapacaksa umreye, kırân haccı yapacaksa hacca ve umreye niyet ederek dua eder, peşinden telbiye'de bulunur. Niyet esnasında meselâ ifrad haccına niyet eden kişi, "Yâ Rabbi! Hac yapmak istiyorum. Onu bana kolaylaştır ve benden kabul et" diyebilir. Temettu' haccına niyet eden "hac" yerine "umre", kırâna niyet eden de "hac ve umre" der. Meşakkatli bir ibadet olan

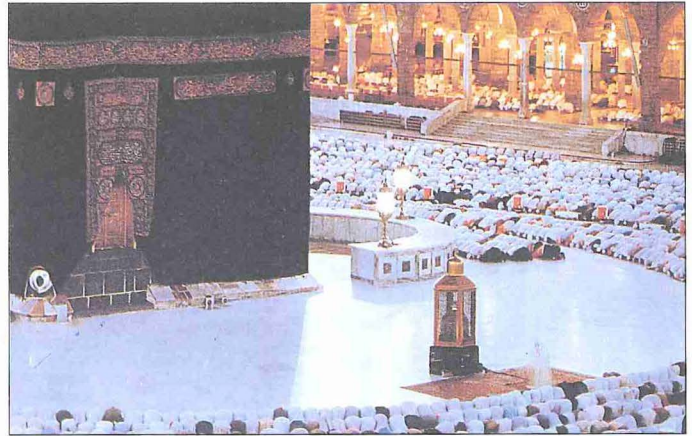
hacca niyet edilirken onu kolaylaştırması için Allah'a dua edilmesi dikkat çekicidir. Telbiye, "Lebbeyk Allâhümmme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek" sözlerinden oluşur. Telbiye ile birlikte hacı adayı ihrama girmiş ve hac yasakları başlamış olur (bazılarına göre ise niyetle ihrama girilmiş olur). Bundan sonra bayramın birinci günü Akabe cemresine taş atıncaya kadar çeşitli vesilelerle, meselâ bir grupla karşılaşınca, vasıtaya binerken veya inerken, yokuş çıkarken veya inerken çokça telbiyede bulunulur ve her defasında üç kere tekrarlanır; arkasından Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirilir ve Allah'a dua edilir. Erkekler yüksek sesle telbiyede bulunurken kadınlar seslerini yükseltmezler.

İhramlı iken erkeklerin elbise giymesiyle ilgili yasak yanında güzel koku sürünmek, saçta veya sakalda yağ sürmek, tıraş olmak veya vücuttan kıl koparmak, tırnak kesmek, avlanmak, avcıya yardım etmek, cinsî münasebette bulunmak yasaktır ve bu yasakların ihlâli kurban kesme, sadaka verme, hayvanın değerini tazmin etme gibi çeşitli kefâretleri gerektirir. Arafat vakfesinden önceki cinsî münasebet haccın bozulması sonucunu doğurur. Harem bölgesi içinde avlanmak veya bitkileri koparmak ise ihramlı olmanın herkese yasaktır.

c) Hacı adayı Mekke'ye varıp yerleştikten sonra mümkünse guslederek hemen Mescid-i Harâm'a gider, tercihen Bâbüs-selâm'dan girer ve Hacerülesved'in bulunduğu köşeye yönelir. İmkân varsa ellerini Hacerülesved'in üzerine koyar ve elleri arasından bu taşı öper, yüzünü sürer. Bunu yapamazsa uzaktan ellerini kaldırıp Hacerülesved'e doğru dönmek suretiyle onu selâmlar (istilâm) ve tavafa başlar. Hacerülesved'e el sürmek veya yaklaşmak amacıyla başkalarını rahatsız etmek doğru değildir. İstilâm her dönüşte tekrarlanır. Tavaf esnasında telbiyede bulunulmaz, ancak dua edilir. Tavaf sırasında Hicr denilen kısmın gerisinden dolaşılır. Kâbe'nin etrafında bir defa dolaşmaya "şavt", yedi defa dolaşmaya "tavaf" denir. Bu tavaf ifrad haccına niyet edenler için kudüm, diğerleri için umre tavafıdır. Eğer ardından sa'y yapılacaksa tavaf esnasında erkekler, vücutlarının üst kısmını örtmede kullandıkları ridâyı sağ koltuk altlarından geçirerek sağ omuzlarını açıkta bırakırlar ki buna "ıztibâ" denir. Bu üç şavttaki biraz hızlıca ve çalimli yürüyüşe "remel" adı verilir. İztibâ ve re-

mel Hanefiler'e göre sadece arkasından sa'y yapılacak tavaflarda sünnettir. Bunun dışında gerek tavaf esnasında gerekse başka zamanlarda omuzlar örtülür. Tavaf sonunda yine Hacerülesved istilâm edilir ve mümkünse makâm-ı İbrâhim'in arkasında, eğer izdiham varsa başka bir yerde iki rek'at tavaf namazı kılınır, dua edilir. Ardından Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu bölüme geçilerek zemzem içilir ve yine dua edilir.

d) Hacı adayı umreye niyet etmişse veya haccin sa'yini yapmak istiyorsa Kâbe'nin hemen yakınında bulunan Safâ'ya çıkar ve sa'ye başlar. Sa'y, çevreye göre küçük birer tepelik görünümünde olan Safâ ile Merve arasında gidip gelmek suretiyle yapılır; bu mekâna "mes'â" (sa'y yeri) denir. Günümüzde Safâ ile Merve ve bunların arası iki katlı kapalı bir alan haline getirilmiş olup izdiham dolayısıyla bir kısım hacılar üst katta sa'y etmektedir. Sa'ye Safâ'dan başlanır, hafif meyille düz kısma varılır, burada işaretli bölümde koşar gibi gidilir, bu gidişe "hervele" denir. İşaretli bölüm bitince tekrar normal yürüyüşe geçilir ve meyilli bir alandan sonra Merve'ye varılır. Bu yürüyüş bir şavttır. Tekrar Merve'den Safâ'ya da aynı şekilde gelinir. Böylece dört gidişle üç geliş toplam yedi şavt eder ve sa'y Merve'de sona erer. Sa'y yapan kimse, gerek Safâ ve Merve'ye çıkınca gerekse yürüyüş esnasında dua eder. Safâ ve Merve'de durup

Makâm-ı İbrâhim

Kâbe'ye döner, ellerini duada olduğu gibi kaldırıp Allah'a hamdeder, tekbir ve tehlilde bulunur, Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirir, yine dua eder.

Temettu' haccı yapmak isteyenler, ihrama girerken umreye niyet ettikleri için sa'yden sonra erkekler saçlarını tıraş ederek veya biraz kısaltarak, kadınlar da saçlarının ucundan bir miktar keserek ihramdan çıkarlar. Yeniden ihrama girinceye kadar ihram yasaklarına riayet etmeleri gerekmez. İfrad veya kırân haccına niyet edenler ise ihramdan çıkamazlar. İfrad haccına niyetlenenler kudüm tavafını ve haccin sa'yini yapmış olarak ve ihramlı vaziyette günlerini geçirirler. Sa'yi daha sonraki bir zamana bırakmaları da mümkündür. Kırân haccına niyet edenler ise umre için tavaf ve sa'y yapmış sa-

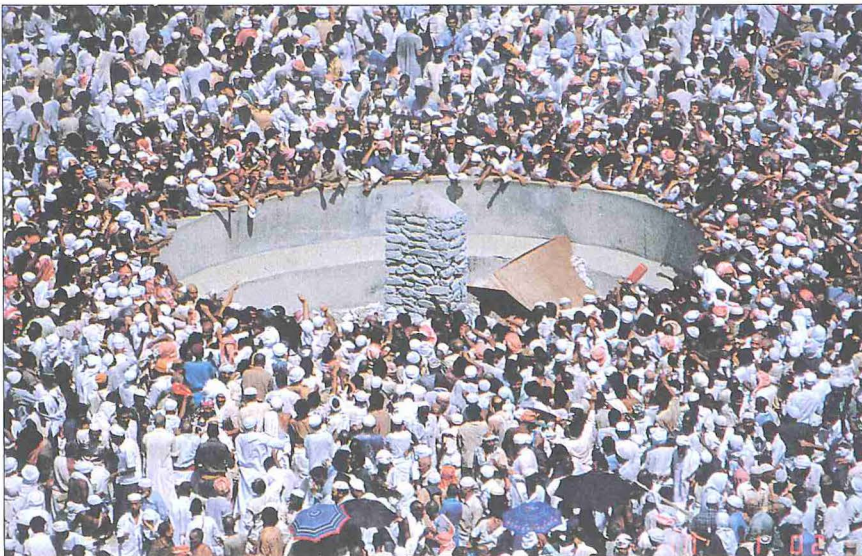
yılırlar; Hanefiler'e göre ayrıca hac için kudüm tavafı ve sa'y yaparlar. Bunlar da kalan günlerini ihramlı olarak geçirirler. Namazlarını mümkün olduğunca Mescid-i Harâm'da kılar ve nâfile tavaf yaparlar.

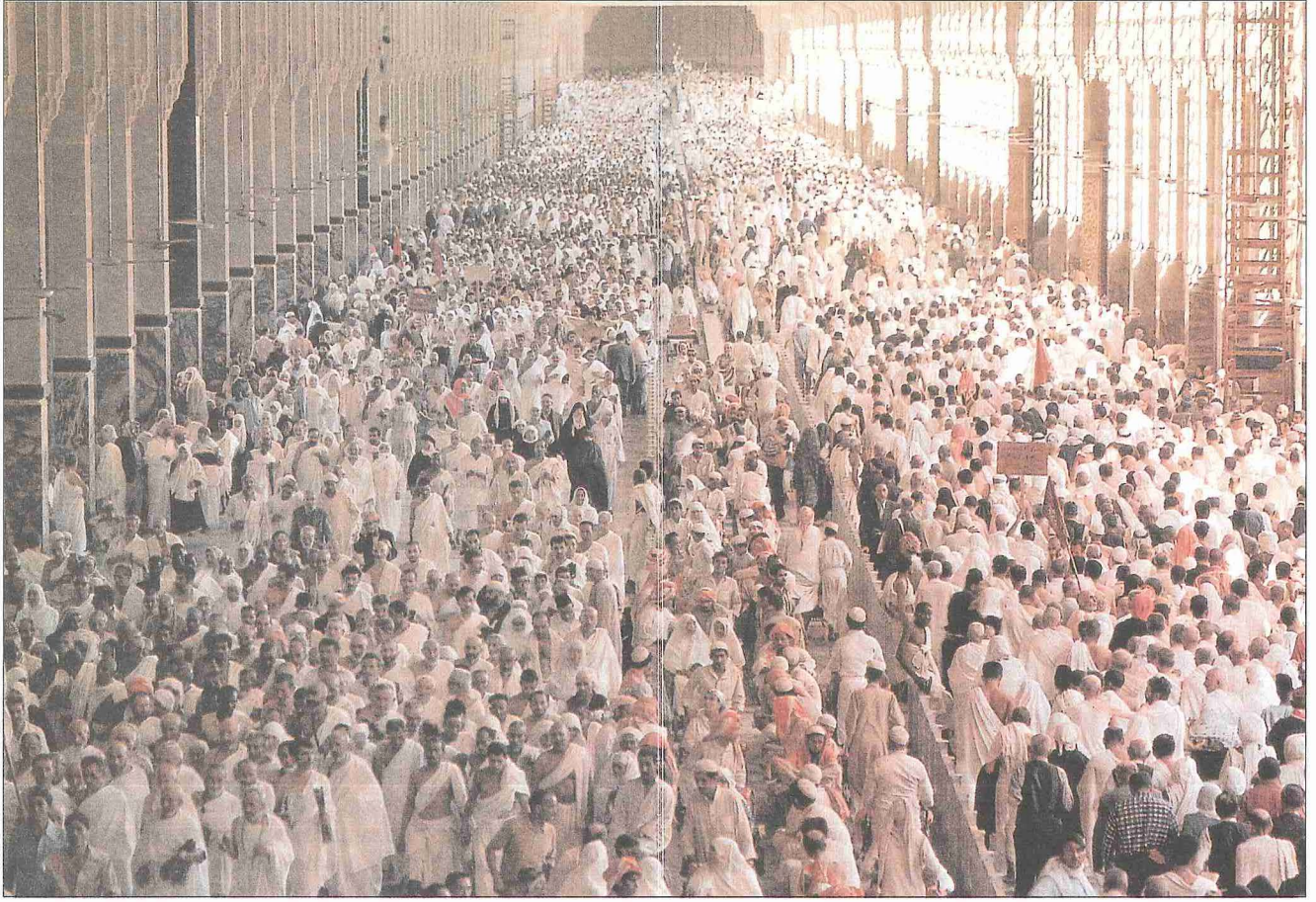
e) Temettu' haccı niyetiyle başlangıçta umre için ihrama giren ve sa'yden sonra ihramdan çıkan kimseler, zilhiccenin sekizinci günü veya daha önce yeniden hac için ihrama girerler. "Terviye günü" denilen bu gün, sabah namazından sonra Mina'ya gidip öğleden itibaren orada beş vakit namaz kıldıktan sonra ertesi gün Arafat'a geçmek sünnettir. Ancak zamanımızda bunun uygulanması aşırı izdihama sebebiyet verdiği için genellikle hacı adayları doğrudan Arafat'a götürülmektedir. Hacı adayları arefe gününü Arafat'ta çadırlarda geçirirler. Öğle vakti girince öğle ve ikinci namazları cemedilerek kılınır. Günümüzde Nemire Mescidi'nde kılınan namazdan önce hutbe okunur ve müminlere haccin bundan sonraki kısmı hakkında bilgi verilir. Vakitlerini ibadet, zikir ve dua ile geçirmeleri tavsiye edilir. Çünkü Arafat dualarının en çok kabul edildiği yerlerden, arefe günü de en makbul olduğu zamanlardandır. Akşam güneş batıktan sonra Müzdelife'ye hareket edilir.

f) Vasıtalarla veya yaya olarak Arafat'tan ayrılan hacılar, akşam namazını Müzdelife'ye varınca yatışı ile birlikte cemedilerek kılarlar. Geceyi burada geçirip sabah namazını eda ettikten sonra Mina'ya doğru yollarına devam ederler. Müzdelife'deki vakitlerini de dua ve zikirle geçirirler, bu arada cemrelere atmak üzere küçük taşlar toplarlar.

Kurban bayramının birinci günü Mina'ya varan hacılar kendileri için hazırlanan çadırlara yerleşirler. Aynı gün yapacakları işlerden biri Akabe cemresine taş atmaktır. İfrad haccına niyet edenler bundan sonra, temettu' ve kırân haccına ni-

Seytan taşlamadan bir görünüş

Safâ ile Merve arasında sa'y yapan hacılar

yet edenler ise kurbanlarını da kestikten sonra tıraş olarak veya saçlarını kısaltarak ihramdan çıkarlar. Hacı kabilelerinin bir an önce ihramdan çıkmak için doğrudan Akabe cemresine yönelmeleri büyük izdihama sebep olmakta, zaman zaman ölümlerle sonuçlanan facialar meydana gelmektedir.

Akabe cemresine taş attıktan veya kurban kestikten sonra tıraş olarak yahut saçını kısaltarak ihramdan çıkan hacı için aslında ihram yasaklarının tamamı sona ermez. Cinsî münasebet yasağı ziyaret tavafi yapıncaya kadar sürer. İhramdan çıkma konusunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Birinci veya ikinci gün, hatta üçüncü gün ziyaret tavafi için Mekke'ye gidilip haccın rüknü olan bu tavaf yapılır ve böylece ihram yasaklarının hepsi kalır. Daha önce sa'y yapılmamışsa tavaf-tan sonra sa'y yapılır. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri sırayla üç cemreye yedişer taş atılır. Taşlar besmele ile atılır ve

tekbir getirilir. Geceleri Mina'da kalmak bazı âlimlere göre sünnet, bazılarına göre vâciptir. Bayramın üçüncü gününde cemrelere taş atan hacılar, mezhepler arasındaki görüş farklılığına göre güneş batmadan veya ertesi gün fecir doğmadan Mina'dan ayrılırlarsa taş atma işini bitirmiş olurlar. Bu süreden sonraya kalanlar ise dördüncü gün de üç cemreye sırayla yedişer taş atar ve Mekke'ye dönerler. Mekke'de bir süre kalan hacılar zaman zaman tavaf yaparlar. Hanefîler'e göre ziyaret tavafindan sonra yapılacak her tavaf vedâ tavafi yerine geçerse de son tavafın ardından Mekke'de uzun süre kaldığı takdirde ayrılmadan önce tekrar tavaf yapılması müstehaptır. Diğer mezheplere göre ise vedâ tavafi Mekke'den ayrılış sırasında yapılır.

BİBLİYOGRAFYA :

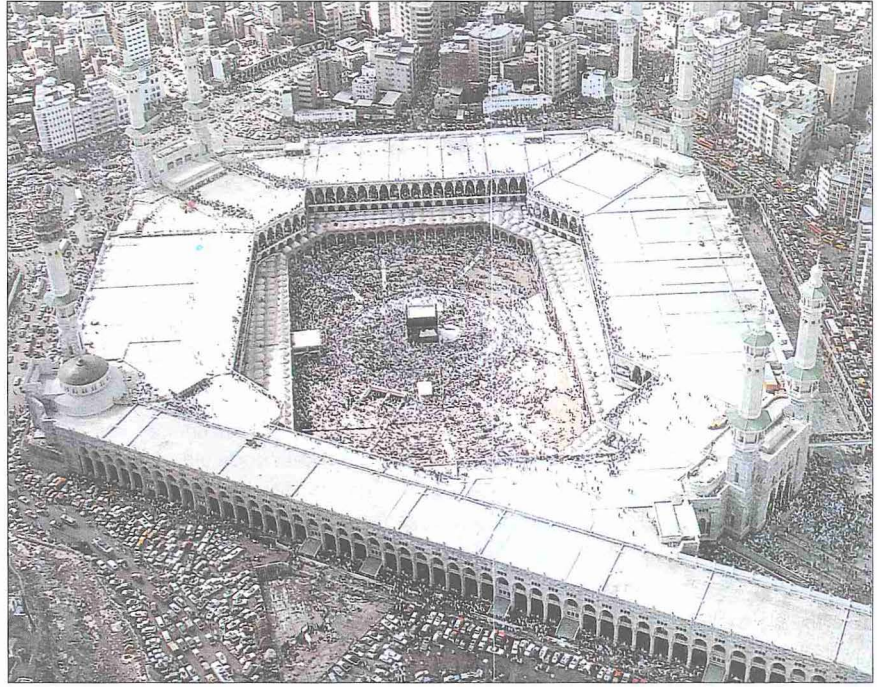
Tehzîbü'l-luğa, "hcc" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hcc" md.; *el-Muvaţta'*, "Hac", 245-246; *Buhârî*, "Cum'a", 6, 19, "İmân", 1, 2, "Muşsar", 9-

10, "Hac", 1, 91, 132, "Cezâ'u's-şayd", 26, "Cizye", 16, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9/4; Müslim, "Cum'a", 18, 26, "İmân", 19-22, "Hac", 310, 412, 438; İbn Mâce, "Menâsik", 3, 76; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 66; Tirmizî, "İmân", 3, "Hac", 2, 6, "Da'avât", 122; Dârekutnî, *Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), II, 278, 285; Ezrakî, *Ahbârü Mekke* (Melhas), I, 179-181; Serahsî, *Mebûât*, IV, 2-192; Gazzâlî, *İhyâ'* (Beyrut), I, 265-267; İbn Atyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, Muhammedîye 1395-1408/1975-87, VIII, 128; Kâsânî, *Bedâ'î'*, II, 118-128; Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, I, 183; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid* [baskı yeri yok] 1985 (Dârü'l-Ma'rife), I, 318; İbnü'l-Esir, *Câmî'u'l-uşûl* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut 1400/1980, X, 168; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 159-591; Kurtubî, *el-Câmî'*, VIII, 68, 70; Nevevî, *Şerḥü Müslim*, VIII, 172; a.mlf., *Kitâbü'l-lâh fi menâsiki'l-hac ve'l-umre*, Beyrut 1414/1994; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, Tunus 1982, s. 134; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdül-me'âd*, Beyrut 1973, I, 12-13, 171-247; İbn Cemâa, *Hidâyetü's-sâlik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1414/1994, I, 94; İbn Ferhûn, *İrşâdüs-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik* (nşr. Muhammed b. el-Hâdi - Ebû'l-Ecfân), Kartaca 1989, I-II, tür.yer.; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Sa'd), XVII, 200; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XII, 247; İb-

nü'l-Hümâm, *Fethu'l-ğadir*, Beyrut, ts. (Dâru l-h-yâi't-türâsi'l-Arabî), II, 317-473; III, 2-97; Remîî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1389/1969 Ö Beyrut 1404/1984, III, 233-371; Ali el-Kârî, *el-Mesle-kü'l-mütekasşî fî'l-menseki'l-mütevassî*, Mekke 1319; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâ*, II, 375-533; Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, II, 280-396; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâli-ğa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), II, 56 vd.; Bü-ceyrimî, *Tuhfe*, II, 382; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şer-hi'l-kebir*, II, 10, 21; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 47; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, III, 7, 118-120; Nüred-din İtr, *el-Hac ve'l-umre fî'l-fihhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984; a.mlf., "el-Müfâdele beyne'l-if-râd ve'l-kurân ve't-temettu' fî'l-hac", *Mecelle-tü'l-Bağşi'l-İlmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, IV, Mekke 1401/1981, s. 41-50; a.mlf., "Mâ Hüve'l-hac-cü'l-ekber", *Mecelle-tü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İs-lâmiyye ve'l-Arabîyye*, sy. 3, Dübey 1931, s. 25-38; Abdullah b. Câsir, *Müftü'dü'l-enâm ve nürü'z-zalâm fî tahrîri'l-aşkâm li-hacci Beytillâ-hi'l-harâm*, Riyad 1412/1992; Hüseyin b. Mu-hammed Said Abdülğani, *İrşâdü's-sâri ilâ menâ-siki'l-Molla 'Aliyyi'l-Kârî*, Beyrut, ts.; Muham-med Hamidullah, "İslâm'da Hac" (trc. M. Akif Ay-dın), *İTED*, VIII/1-4 (1984), s. 123-162; A. J. Wen-sinck, "Hacc", *IA*, V/1, s. 12-16; a.mlf., "Hadj", *EP* (İng.), III, 31-33; "Hac", *MuF*, XVII, 23-84.

SALİM ÖĞÜT

Kâbe ve Mescid-i Harâm'ın genel görünüşü

Haccın Hikmeti. Hac, belirli fiillerin sa-dece Allah rızası için yapılmasından olu-şan bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetinin muhtelif safhaları hem şekli hem de mânevî ve ruhi yönlerden tasvir edilerek çeşitli yararlarının bulunduğu be-lirtilir (meselâ bk. el-Hac 22/28-33). Böy-lece insanlar, haccın hikmetlerini kavra-maya ve gerek fert gerekse ümmet ola-rak onu lâıyıkı vechile ifa edip âzami ölçü-de hikmetlerini gerçekleştirmeye teşvik edilir.

Müminin hem malî hem de bedeniyle gerçekleştirdiği bir ibadet olan hac insa-nın bütün varlığını ilgilendirir ve bu haliyle küllî bir teslimiyetin ifadesidir. Diğer yü-kümlülükler gibi hac da insan merkezli ve insanın ihtiyaç duyduğu hayırların ta-hakkukunu hedef alan bir ibadettir. Bu bakımdan onun hikmetlerini üç nokta-dan hareketle tesbit etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Allah'ın insanlara bazı şeyleri yapmalarını emretmesi ve bunların yerine getirilmesi suretiyle ken-dilerine lutfu bulunmasıdır. İkincisi haccı gerçekleştiren insanın ona hazırlanırken, menâsîkini ifa ederken ve ibadetini ta-mamladıktan sonra kendi kabiliyetine gö-re elde edebildiği olumlu sonuçlar, üçün-cüsü de bu ibadeti sadece Allah rızası için yerine getiren tek tek insanların iradele-rinin ve tesir alanlarının dışında haccın bü-tün ümmete sağladığı faydalar ve onları ulaştırdığı yüksek seviyedir. Haccın hik-

meti, Allah'a yönelmiş insanla Allah ara-sında kul-rab ilişkisinin insanın kendi ha-yatı ve ayrıca içinde bulunduğu ümmet üzerindeki etkisiyle ortaya çıkar. Gazzâ-lî'nin ifadesiyle hac dinin kemale ermesi ve teslimiyetin tamamlanmasıdır (*İhyâ*², I, 314).

Hac ibadetinin fert ve müslüman topl-um açısından sağladığı mânevî kazanç-ların kişiden kişiye, toplumdan topluma ve devirden devire farklılık arzettiği gö-rülür. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Her insan niyetine, iradesine ve yetenekleri-ne bağlı olarak hacdan farklı nasipler elde edebileceği gibi hiç nasip almadan bu se-yahatten dönenlerin bulunması da müm-kündür. Çünkü hac dış görünüşü itibari-yle sembolleri andıran, gerçekte ise çe-şitli ruhî eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından ibaret-tir. Bazıları için şeytan taşlama çok şey ifade ederken bazılarında tavaf, bazılarında Arafat, bir gruba da hac esnasında kuru-lan insanî ilişkiler daha anlamlı gelebilir.

Haccın "kast ve yönelme" şeklindeki ke-lime anlamıyla oynadığı mânevî rol ara-sında ilişki vardır (krş. Zebîdî, IV, 298). Şöyle ki: Müslümanlar ömürleri boyunca günde beş defa Kâbe'ye yönelerek namaz kılarlar. Her müslüman, imandan

sonra en faziletli ibadet sayılan namazın (Müslim, "İmân", 137-140) kiblesini oluşturan mübarek mekânı görmek, orada başta Hz. Muhammed olmak üzere geç-miş peygamberlerin hak din uğrunda verdikleri mücadeleleri hatırlamak, asır-lar boyunca birçok müminin namaz, dua ve niyazlarına sahne olan mânevî atmosferde yaşamak ister. Hac bu açıdan tari-hin yeniden yaşanmasının ve mücerredin müşahhas hale gelmesinin vasıtası ol-maktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Kâbe'den "Al-lah'ın evi" diye söz edilir (el-Hac 22/26). Bütün benliğiyle Allah'a bağlanan mü-min O'nun evini ziyaret etmeyi en büyük mânevî zevk olarak telakki eder. Aslında diğer ibadetlerde olduğu gibi hacda da kulluk sınavı (ibtîlâ), hem bu ibadetin ama-cını hem de anlamını oluşturur. Genellik-le insanlar emir ve yasakların hikmetleri-ni ancak gereği gibi onları yerine getir-dikten sonra farkederler. Bu farkediş ya bizzat kendi hayatlarında ortaya çık-makta veya başkalarının hayatı incelendi-ğinde görülmektedir. Hacda önemli olan, sadece bir fiilin yapılması değil onun özel bir amaçla, yani Allah'ın emrine uymak ni-yetiyle yapılmasıdır. Bir fiilin bu niyetle gerçekleştirilmesi onu ibadet haline getirir (krş. İbn Receb, s. 21-22). Şu halde hac ibadetinin temel gayesi ve hikmetle-